

XORAZM BOLALAR FOLKLORI LEKSIKASINING FUNKSIONAL-SEMANTIK TADQIQI VA MADANIY IDENTITET MASALASI

Azatova Guliston,

Xorazm Ma'mun akademiyasi doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada Xorazm vohasi bolalar folklorining leksik-semantik xususiyatlari va ularning milliy o'zlikni anglashdagi o'rni tadqiq etiladi. Maqolada hududiy sheva elementlarining folklor matnlariga integratsiyasi, kichraytirish-erkalash shakllarining pragmatik vazifalari hamda globallashuv sharoitida an'anaviy leksikaning transformatsiyasi tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Xorazm shevasi, bolalar folklori, leksika, madaniy identitet, etnolingvistika, semantika, pragmatika, an'ana.

Annotation. This article explores the lexical-semantic features of children's folklore in the Khorezm oasis and its role in the formation of national identity. The paper analyzes the integration of regional dialect elements into folklore texts, the pragmatic functions of diminutive-affective forms, and the transformation of traditional vocabulary in the context of globalization.

Keywords: Khorezm dialect, children's folklore, lexis, cultural identity, ethnolinguistics, semantics, pragmatics, tradition.

Аннотация. В данной статье исследуются лексико-семантические особенности детского фольклора Хорезмского оазиса и их роль в осознании национальной идентичности. В статье анализируются интеграция элементов регионального диалекта в фольклорные тексты, прагматические функции уменьшительно-ласкательных форм, а также трансформация традиционной лексики в условиях глобализации.

Ключевые слова: Хорезмский диалект, детский фольклор, лексика, культурная идентичность, этнолингвистика, семантика, прагматика, традиция.

Kirish. So'zlar xalqning madaniy identitetini yaratishda va uni avloddan avlodga o'tkazishda eng barqaror lingvistik asos bo'lib xizmat qiladi. Bu jarayon Markaziy Osiyo xalqlari, xususan, o'zining qadimiy va o'ziga xos dialektal bazasiga ega bo'lgan Xorazm bolalar folklorida yaqqol namoyon bo'ladi. Har bir so'z tilning o'ziga xosligini ko'rsatadi va jamoa an'alarini yetkazadi. Bunday vaziyatda leksika shunchaki aloqa vositasi emas, balki madaniyatni uzatishning asosiy mexanizmiga aylanadi. U yangi avlodni milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalashga yordam beradi. Til va folklor ota-onadan bolalarga o'tib, muayyan madaniyat tarixini asraydi [1, s. 45]. Til va folklor ota-onadan bolalarga o'tib, muayyan madaniyat tarixini asraydi. Bu jarayonda, ayniqsa, Xorazm bolalar folkloriga xos bo'lgan lisoniy qatlam nafaqat estetik zavq beruvchi vosita, balki xalqning dunyoqarashini kodlashtiruvchi murakkab tizim sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu uzviylikni ta'minlashda leksik birliklarning o'rni quyidagi omillar bilan belgilanadi: **Etnolingvistik barqarorlik:** Xorazm shevasining qadimiy qatlamlariga mansub so'zlar bolalar nutqida o'yinlar, sanamalar va alla qo'shiqlari orqali jonli muloqotga kirishadi. Bu esa bolada go'dakligidanoq o'z hududiy-madaniy mansubligini anglash tuyg'usini uyg'otadi. **Lisoniy dunyo manzarasining shakllanishi:** Har bir folklorik birlik ortida muayyan bir tushuncha yoki qadriyat yotadi. Masalan, bolalar o'yinlaridagi terminologiya orqali jamoaviylik, adolat va qat'iyatlilik kabi ijtimoiy tushunchalar lisoniy shaklda o'zlashtiriladi. So'z bu

yerda shunchaki belgi emas, balki axloqiy me'yorlarni yetkazuvchi asosiy vositadir. **Aksiologik funksiya:** Folklor leksikasi bolaning qadriyatlar tizimini shakllantiradi. Arxaik va dialektal so'zlarning matn tarkibida saqlanishi milliy ruhning saqlanishiga xizmat qiladi va globallashuv sharoitida o'zbek tilining boy xazinasini sifatida namoyon bo'ladi.

Xorazm shevasi va bolalar folklori munosabati. Xorazm bolalar folklori leksikasi o'zining arxaik qatlamlari bilan ajralib turadi. Xususan, "Alla", "Chittigul", "Boychechak" kabi janrlarda qo'llaniladigan dialektizmlar bolada ilk yoshidanoq o'z hududiy mansubligini his qilish tuyg'usini uyg'otadi. Masalan, Xorazm shevasiga xos bo'lgan "michchi" (kichkina, mitti), "uvva" (qo'rqinchli narsa) kabi so'zlar bolalar nutqining emotsional fonini yaratadi.

Salom Gujum!

Yaproqlaring,

Duzim – duzum!

Salom ko'zim.

Mevalarim –

so'zim!

Shirin

Enam secha,

Giyar jijak.

Otom bo'ydarak,

Mani ivardi

Gashir garak¹!

Ushbu parchada qo'llangan: *gujum, ko'zim, so'zim, secha, bo'ydarak* kabi so'zlar bolalar bilan sabzi kavlash jarayonida aytiladigan she'riy parchada ramziy leksik birlik sifatida ishtirok qilmoqda. Bunda ushbu so'zlar xalq turmush tarzining xalq shevasida o'ziga xos tarzda ifodalanishiga yaqqol misol bo'ladi. Leksika madaniy identitetning yadrosi sifatida yangi avlodni o'z ildizlari bilan bog'laydi. Ertak va maqollarda qo'llaniladigan obrazli ramzlar dunyoning tuzilishi va muloqot qoidalarini sodda, ammo teran tilda tushuntiradi [3, s. 112]. **Kichraytirish-erkalash shakllarining lisoniy tabiati.** Bolalar folklorining o'ziga xos xususiyati — undagi leksik birliklarning aksariyati kichraytirish va erkalash qo'shimchalari bilan boyitilganligidir. Xorazm matnlarida *-cha, -choq, -jon, -gina* qo'shimchalari nafaqat hajm, balki cheksiz mehr-muhabbat va himoyalanganlik hissini ifodalash uchun xizmat qiladi. Masalan, "qo'zichog'im", "toychoq'im", "aylanayin" kabi birliklar muloqotda lisoniy yumshoqlikni ta'minlaydi. Avvalgi tadqiqotlarda tilning bunday mikrodetallariga yetarli e'tibor berilmagan bo'lsa-da, aynan shu shakllar hikoyachi va kichik tinglovchi o'rtasidagi psixologik yaqinlikni mustahkamlaydi [1, s. 76].

Globalashuv va leksik transformatsiya. Bugungi globalashuv davrida texnologiyalar va ommaviy axborot vositalari nutqning an'anaviy shakllariga o'z ta'sirini o'tkazmoqda. Bu Markaziy Osiyo, xususan Xorazmning an'anaviy folklor obrazlarini

¹P.Махмудов, С.Эҳсон, Г.Азатова. Хоразм хазинаси. Халқ айтимлари (1-китоб). –Хива: Хоразм Маъмун академияси, 2024. –Б. 25.

qisman o'zgartirsa-da, folklor leksikasi baribir samobityolik (o'ziga xoslik) belgisi bo'lib qolmoqda. Yangi so'zlar (masalan, zamonaviy o'yinchoq nomlari) ertak va hikoyalarga kirib kelmoqda, biroq ona tili va mahalliy shevaning barqaror qatlamlari madaniyatning yaxlitligini ta'minlashda davom etmoqda. Bu odamlarga o'zlarini bir guruhning qismi sifatida his qilishlariga yordam beradi [5, s. 88].

Muhokama va tahlil. Folklor matnlaridagi so'zlarning yashash sharoitini (kontekstini) tushunish o'ta muhimdir. Tadqiqotlarimiz shuni ko'rsatadiki, Xorazm bolalar folklorida leksika jamiyatdagi ijtimoiy o'zgarishlar bilan bevosita bog'liq. Bolalar ajdodlar va qahramonlar haqidagi hikoyalarni tinglar ekan, ushbu obrazlar bilan o'zlarini identifikatsiya qila boshlaydilar. So'zlar tinglovchilarni rivoyat va miflar olamiga jalb qilib, umumiy xotiraning bir qismiga aylantiradi. Bu qadimiy urf-odatlarini saqlab qoladi va joriy hayot ichida yangi madaniy voqelikni yaratadi. Har bir so'zda bolalar turlicha ma'nolarni topishi ularning atrofidagi dunyoning xilma-xilligini ko'rsatadi [6, s. 124]. Shu nuqtayi nazardan, Xorazm bolalar folklori shunchaki og'zaki ijod namunasi emas, balki etnomadaniy kodlarni avloddan-avlodga uzatuvchi o'ziga xos lisoniy mexanizmdir. Tadqiq etilayotgan leksik qatlamda hududiy dialektizmlarning saqlanib qolishi bolaning til sezgisi va dunyoqarashi shakllanishida poydevor vazifasini o'taydi. Xususan, quyidagi jihatlar ushbu tizimning barqarorligini ta'minlaydi: **Lingvokulturologik yaxlitlik:** Folklor matnlaridagi arxaik so'zlar va dialektal birliklar bolaning tasavvurida tarixiy davr bilan bugungi kun o'rtasida ko'prik hosil qiladi. Bu jarayonda til — milliy qadriyatlarni tashuvchi asosiy vositaga aylanadi.

Ijtimoiy moslashuv: Bolalar folkloriga xos bo'lgan o'yin janrlari va sanamalar tarkibidagi maxsus leksika muloqotning emotsional-ekspressiv bo'yog'ini oshiradi. Bu esa bolaning jamoada o'z o'rnini topishi va ijtimoiy rollarni o'zlashtirishiga yordam beradi.

Madaniy transformatsiya: Bugungi globallashuv sharoitida an'anaviy folklor leksikasi butunlay yo'qolib ketmasdan, zamonaviy muloqot shakllariga moslashib bormoqda. Masalan, qadimiy metaforalar yangi maishiy kontekstlarda qo'llanilib, tilning yashash qobiliyatini (vitality) namoyon etmoqda.

Xulosa. Xorazm bolalar folkloridagi so'zlar madaniy identitetni yaratish va saqlash uchun zaruriy lisoniy materialdir. Ularning tahlili nafaqat tilshunoslik, balki etnograpsiya va psixologiya fanlari uchun ham boy manba bo'lib xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, folkloridagi leksik birliklar vaqt o'tishi bilan transformatsiyaga uchrashsa-da, ularning o'zak semantikasi va tarbiyaviy funksiyasi barqarorligicha qoladi. Bu esa milliy o'zlikni saqlab qolishning eng samarali yo'lidir. Bu esa milliy o'zlikni saqlab qolishning eng samarali yo'lidir. Tadqiqotimiz davomida shakllangan xulosalar shuni ko'rsatadiki, Xorazm bolalar folklori leksikasi nafaqat o'tmish merosi, balki kelajak avlod uchun etnomadaniy immunitet vazifasini o'taydi. Xususan, quyidagi tizimli yakuniy xulosalarni ta'kidlash joiz: **Lisoniy barqarorlik va moslashuvchanlik:** Xorazm shevasiga xos bo'lgan dialektizmlar va arxaik qatlam (masalan, o'yin terminlari, mifologik

obrazlar nomlari) globallashuv bosimi ostida ham o'zining semantik yadrosini saqlab qolgan. Bu holat bolalar folklorining lisoniy tizimi o'ta konservativ va shu bilan birga yashovchan ekanligini isbotlaydi.

Psixolingvistik ta'sir kuchi: Folklor matnlaridagi erkalash-kichraytirish shakllari va emotsional bo'yoqdor so'zlar bolaning ruhiy rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Ular bola ongida "o'ziniki" va "begona" tushunchalarini farqlashga, o'z xalqining madaniy kodlarini tushunishga yordam beradi. **Ijtimoiy-madaniy ahamiyat:** Leksik birliklarning tahlili shuni ko'rsatadiki, bolalar folklori jamiyatdagi ijtimoiy qadriyatlarni translyatsiya qiluvchi asosiy vositadir. So'zlar orqali uzatiladigan mantiqiy modellar bolani jamoaviy yashashga, milliy an'analarga hurmat ruhida tarbiyalashga xizmat qiladi. Xulosa o'rnida aytish mumkinki, Xorazm bolalar folklorining leksik-semantik maydonini o'rganish o'zbek tili tarixiy taraqqiyotining hududiy manzarasini tiklash imkonini beradi. Mazkur yo'nalishdagi izlanishlar kelgusida folklor matnlarining izohli lug'atlarini yaratish, ona tili ta'limi metodikasini milliy manbalar asosida boyitish va madaniy antropologiya sohasidagi yangi nazariyalarni shakllantirish uchun muhim poydevor bo'lib xizmat qiladi. Zero, til o'zining barcha mikro-detallari bilan saqlanib qolar ekan, millatning madaniy o'zligi va tarixiy xotirasi ham barhayotdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Afzalov, M. O'zbek xalq bolalar poetik ijodi. — Toshkent: Fan, 1972.
2. Safarov, O. O'zbek bolalar poetik folklori. — Toshkent: O'qituvchi, 1985.
3. Jahongirov, G'. O'zbek bolalar folklori. — Toshkent: Fan, 1975.
4. Madayev, O. O'zbek xalq og'zaki ijodi. — Toshkent: Mumtoz so'z, 2010.
5. Mahmudov, N. Tilning sotsiolingvistik muammolari. — Toshkent: Fan, 1998.
6. Ismoilova, M. O'zbek folklorida lisoniy birliklar tahlili. — Samarqand, 2021.